

KS. RAJMUND PORADA

Instytut Ekumenizmu i Badań nad Integracją
Uniwersytetu Opolskiego

DIALOG KATOLICKO-PRAWOSŁAWNY O SAKRAMENTACH INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Marek Błaza SJ. *Jak wierzysz? Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w dialogu katolicko-prawosławnym.** Kraków: „Ignatianum”, Wydawnictwo WAM 2005 ss. 459. ISBN 83-89631-29-6 („Ignatianum”), 83-7318-490-2 (WAM).

Brak jedności Kościoła najbardziej widoczny i najdotkliwiej doświadczany jest chyba w niemożności wspólnego sprawowania sakramentów. Dotyczy to zwłaszcza Eucharystii, ale także inne sakramenty pozostają bardzo wyraźnym znakiem podziału chrześcijan. Problematyka sakramentów nie może zatem nie stanowić istotnego przedmiotu dialogu ekumenicznego, jeśli dialog ten ma przynieść konkretne owoce jedności. Dlatego dialog ten, brany w ogólności, legitymuje się już ważnymi uzgodnieniami w obszarze szeroko pojętej sakramentologii. Dzieje się tak również w konkretnym wymiarze dialogu katolicko-prawosławnego w odniesieniu do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, o czym przekonuje publikacja M. Błazy, jezuita, wykładowcy teologii ekumenicznej na Katolickim Uniwersytecie Ukraińskim we Lwowie i na Papieskim Wydziale Teologicznym „Bobolanum” w Warszawie. Autor pisze we Wstępie (s. 17-26), że „celem [...] rozprawy jest przybliżenie, pogłębienie i krytyczna ocena refleksji teologicznej dokonanej w dialogu katolicko-prawosławnym na temat tych trzech sakramentów” (s. 18), to jest sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Uzasadnieniem dla zainteresowania się tym obszarem katolicko-prawosławnych rozbieżności, obok ekumenicznego znaczenia samej materii, jest – według Autora – niezadowolająca znajomość tego zagadnienia zarówno w katolickich, jak i prawosławnych środowiskach teologicznych w wymiarze ogólnościowym oraz – co może być zarazem skutkiem jak i przyczyną tego pierwszego – brak całościowego opracowania tej kwestii.

* Rozprawa ta została napisana w Katedrze Teologii Prawosławnej IE KUL pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Wacława Hryniewicza OMI pt. „Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w dialogu katolicko-prawosławnym” (obrona publiczna: 09 VI 2004; uwaga moja: S.J. Koza).

I. SAKRAMENTY INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ A KATOLICKO-PRAWOSŁAWNE ROZBIEŻNOŚCI

Książka podzielona jest na cztery rozdziały. W rozdziale pierwszym („Od polemiki do dialogu” – s. 27-100) Autor wprowadza czytelnika w historyczny kontekst rozbieżności katolicko-prawosławnych w ujmowaniu sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Prezentując rozwój sakramentologii na Wschodzie i na Zachodzie, Autor skupia się przede wszystkim na szczegółowych i najbardziej problematycznych zagadnieniach z zakresu dyscypliny sakramentalnej. W przypadku sakramentu chrztu przedstawia toczącą się przez kilka wieków polemikę, która koncentrowała się przede wszystkim wokół problemu ważności chrztu i wynikającą stąd praktykę rebaptызacji, stosowaną tak po stronie katolickiej, jak i prawosławnej. Autor ukazuje przy tym doktrynalne tło tych praktyk oraz ich lokalne i czasowe zróżnicowanie. Wspomniane tło stanowi rozwijana po obu stronach doktryna eklezjalnego ekсклюzywizmu, natomiast lokalne zróżnicowanie dotyczy zwłaszcza Kościoła prawosławnego, gdzie notuje się różne regionalne modyfikacje praktyki rebaptызacji, łącznie z jej odrzucaniem. Istotnym walorem tego paragrafu jest nie tylko historyczna perspektywa, ale ukazanie także obecnie obowiązujących rozwiązań kanonicznych, dotyczących wzajemnych konwersji przedstawicieli obu Kościołów. W podobnej konwencji Autor przedstawił polemikę związaną z sakramentem bierzmowania. Wprawdzie eklezjalne znaczenie kontrowersji wokół sakramentu bierzmowania nie pociągało tak radykalnych skutków jak w przypadku sakramentu chrztu, jednak kwestia ważności bierzmowania i zjawisko rekonfirmacji ma – jak wykazał Autor – niemal równie bogatą historię. Najszerzej została ujęta historia polemiki dotyczącej teologii i celebracji Eucharystii. O słuszności takiego ujęcia przekonuje zarówno różnorodność aspektów misterium Eucharystii, jak również ich wpływ na wzajemne wyobcowanie obu wspólnot. Znajdujemy zatem w książce M. Blazy spojrzenie z historycznej perspektywy na następujące kwestie: oddzielenie Komunii od chrztu; moment i sposób przemiany darów eucharystycznych; materia Eucharystii; adoracja darów poza sprawowaniem Eucharystii; udzielanie Komunii wiernym pod jedną postacią; Komunia wiernych w Eucharystii aktualnie sprawowanej; czas, miejsce i sposób przygotowania darów podczas Eucharystii; dolewanie gorącej wody do Krwi Pańskiej. Historia sporów i polemik byłaby niepełna, gdyby zabrakło w niej spojrzenia na podejmowane próby przezwyciężenia rozbieżności i wzajemnych oskarżeń. To zagadnienie stało się przedmiotem krótkiej retrospekcji osiągnięć dialogu katolicko-prawosławnego, podejmowanego od XIII wieku, najpierw w duchu uniatyzmu, a potem partnerskiego dialogu, który został zapoczątkowany po Soborze Watykańskim II.

II. WERTYKALNY WYMIAR SAKRAMENTÓW INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Rozdział drugi („Zbawcza ekonomia Trójcy Świętej w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej” – s. 101-186) jest próbą spojrzenia, w świetle osiągnięć dialogu katolicko-prawosławnego, na wertykalny wymiar sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Zgodnie z sugestią uczestników dialogu, o której wspomina M. Blaza, rozumienie wewnętrznej rzeczywistości sakramentów, a zwłaszcza ich odniesienia do chrystologii, pneumatologii i triadologii, stało się punktem wyjścia dla wspólnej refleksji, gdyż obszar ten wykazuje daleko idącą zgodność. Autor przedstawia w pięciu paragrafach tego rozdziału wypowiedzi dokumentów dialogu, które koncentrują się wokół wspomnianych centralnych aspektów chrześcijańskiej wiary. Znajdujemy tu najpierw refleksję nad trynitarnym charakterem sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Obok szczegółowych zagadnień z zakresu trynitologii zwrócono uwagę przede wszystkim na potwierdzoną przez obie strony zgodność co do konieczności postrzegania sakramentów inicjacji w świetle zbawczego zaangażowania Trójcy Świętej. Następnie Autor skupił się na chrystologicznym i pneumatologicznym wymiarze sakramentów. Uczestnicy dialogu ukazali – jak przekonuje Autor – że sakramenty inicjacji chrześcijańskiej są ekonomicznozbowczym objawieniem „relacji wzajemności między Synem i Duchem” (s. 184). Objawienie to ma wymiar anamnetyczny, dzięki czemu sakramenty stanowią pamiętkę i uobecnienie zbawczych czynów Chrystusa oraz zapowiedź wydarzeń eschatologicznych. Według M. Blazy ważnym osiągnięciem dialogu, choć zasługującym jeszcze na pogłębienie, jest ukazanie zbieżnego rozumienia istoty i znaczenia epiklezy eucharystycznej. Podobne słowa można odnieść także do kwestii udzielania Ducha Świętego w ramach obrzędów sakramentalnych. Okazuje się, że stwierdzenie, iż każdy z sakramentów udziela w takim samym stopniu daru Ducha Świętego, pozwoliło na przewyciężenie wielu wzajemnych nieporozumień, wynikających z obrzędów liturgicznych stosowanych przy udzielaniu sakramentów inicjacji. Wydaje się zatem, że pneumatologia sakramentalna stanowi obszar szczególnej zgodności. Stopień owej zgodności jest na tyle znaczący, że Autor jest skłonny podejrzewać osiągnięte uzgodnienia o tendencje pneumatocentryczne (s. 185).

III. HORYZONTALNY WYMIAR SAKRAMENTÓW INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

W trzecim rozdziale („W poszukiwaniu wzajemnego uznania eklezjalności sakramentów inicjacji chrześcijańskiej” – s. 187-277) M. Blaza proponuje spojrzenie na horyzontalny wymiar sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, to znaczy ich odniesienie do jedności eklezjalnej i jedności wiary. Rozdział ten stanowi prezentację uzgodnień w kontekście możliwości wzajemnego uznania sakramentów przez oba Kościoły.

Autor skupił się najpierw na kwestii rozumienia sakramentów inicjacji w świetle eklezjologii trynitarno-eucharystycznej. W jej ramach przedstawił uzgodnienia i refleksje członków komisji dialogu nad znaczeniem sakramentów inicjacji dla Kościoła lokalnego, którego najważniejszym miejscem realizacji jest celebrowanie Eucharystii. Wśród szczegółowych zagadnień z tego zakresu uczestnicy dialogu katolicko-prawosławnego poruszyli kwestię genezy Kościoła lokalnego, pojęcie eucharystycznego i eklezjalnego Ciała Chrystusa oraz rolę biskupa jako przewodnika Kościoła lokalnego, urzeczywistniającego się w zgromadzeniu liturgicznym. Oprócz wymiaru lokalnego przedmiotem refleksji członków komisji stało się także odniesienie sakramentów inicjacji chrześcijańskich do katolickości Kościoła. Zdaniem Autora recenzowanej publikacji jest to świadectwem doceniania znaczenia katolickości Kościoła w ramach eklezjologii ukształtowanej we wspólnych uzgodnieniach. Doniosłość tego zagadnienia wynika przede wszystkim z tego, że – jak pisze M. Blaza – „rzeczywistość katolickości Kościoła doprowadziła ich [członków komisji dialogu – R. P.] bowiem do wyszczególnienia dwóch istotnych i nieodzownych warunków, dzięki którym będzie można osiągnąć pełną jedność eklezjalną Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła prawosławnego. Pierwszym z tych warunków jest katolickość w czasie, drugim natomiast jedność w wierze” (s. 227). Wzajemne uznanie eklezjalności będzie oznaczało wzajemne uznanie sakramentów. Dialog ujawnia jednak z całą wyrazistością, że modele eklezjologii reprezentowane przez oba Kościoły nie są tożsame i pozostają istotną przyczyną trwających rozbieżności.

Podjęwając próbę nakreślenia perspektyw wzajemnego uznania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, Autor dostrzega przede wszystkim brak jednoznacznego stanowiska Kościoła prawosławnego w uznaniu sakramentów w Kościele rzymskokatolickim. Przyczyną tego stanu nie są jednak wyłącznie wątpliwości dotyczące wzajemnego uznania eklezjalności i jedności w wierze, ale bardzo często różnice w praktyce udzielania tych sakramentów.

IV. SAKRAMENTY INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W PRAKTYCE KOŚCIOŁA

Ostatni, czwarty rozdział („Praktyka udzielania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej” – s. 279-367) został poświęcony problematyce różnic w praktyce udzielania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Wśród poruszanych zagadnień Autor wskazał na kontrowersje związane ze sposobem udzielania chrztu przez polanie lub zanurzenie, na dyskusję wokół trynitarnego kształtu formuły chrzcielnej, na refleksje poświęcone praktyce udzielania sakramentu bierzmowania oraz sakramentu Eucharystii. W dalszej części poruszono kwestię szafarza sakramentów inicjacji. Jak wskazano, najwięcej kontrowersji po stronie prawosławnej budzi katolickie definiowanie osoby szafarza sakramentu chrztu, zwłaszcza zróżnicowanie na szafarza zwyczajnego i nad-

zwyczajnego. W przypadku sakramentu bierzmowania wskazano na różnice dotyczące „roli biskupa oraz kompetencji prezbitera przy udzielaniu tego sakramentu” (s. 308). Największy stopień zgodności wykazano w odniesieniu do szafarza Eucharystii, co jednak – w ocenie Autora – nie wyklucza potrzeby dalszego pogłębiania tego zagadnienia, zwłaszcza w kwestii szafarza udzielania tego sakramentu. Ta kwestia bowiem nie była nigdy przedmiotem bezpośredniej refleksji komisji dialogu, a dyscyplina kanoniczna obu Kościołów wykazuje w tym względzie pewne rozbieżności. W końcowej części podjęto temat oddzielenia w czasie i kolejności udzielania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Opierając się na katolickich i prawosławnych komentarzach do dokumentu z Bari, M. Blaza stwierdza, że „nie ma jednego dawnego modelu inicjacji” (s. 357) i należy mówić raczej o pluralizmie liturgicznym w tym względzie. To stwierdzenie pozwoliło Autorowi na przedstawienie prób poszukiwania nowego modelu sprawowania obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia. W istocie próby te są wyrażeniem wspólnej nauki o wewnętrznej jedności sakramentów inicjacji, mimo zróżnicowania liturgicznej praktyki ich udzielania.

„ANEKS”

W końcowej części książki zamieszczono polskie tłumaczenia sześciu dokumentów Międzynarodowej Komisji Mieszanej do Dialogu Teologicznego między Kościołem Rzymskokatolickim i Kościołem Prawosławnym, „Protokół końcowy rozmów o chrzcie przedstawicieli Kościoła Rzymskokatolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” oraz deklarację „Sakrament chrztu znakiem jedności. Deklaracja Kościołów w Polsce na progu Trzeciego Tysiąclecia” Umieszczenie tych dokumentów można uważać wprawdzie za pożyteczne, choć niekonieczne. Skoro jednak znalazły one tam swoje miejsce, to być może dla pełności można było zamieścić także tłumaczenia dokumentów niektórych lokalnych dialogów, które – według zapewnień Autora – były istotne dla jego poszukiwań, a których nie ma jak dotąd w polskiej wersji językowej.

*

Podsumowując, należy stwierdzić, że praca M. Blazy stanowi niezwykle cenne studium o dużym walorze przyczynkarskim. Autor nie tylko zbiera i porządkuje wyniki dialogu wedle obranego wcześniej klucza, ale również kompetentnie analizuje i komentuje na tle historycznych sporów i odmienności obu tradycji. Ważnym walorem tej publikacji jest również odważnie formułowana krytyczna ocena osiągniętych rezultatów. Krytycyzm Autora nie jest zawieszony w próżni. Wskazuje on bowiem w wielu miejscach na niekonsekwencje i niedomówienia w sformułowaniach dokumentów, niewystarczalność ujęć, które w rezultacie mogą prowadzić do przedstawienia zafałszowanego kształtu teologii obu konfesji, jak również niejednoznacznego

odczytania uzgodnień dialogu. Autor „oskarża” niektóre dokumenty dialogu o pneumatocentryzm i niedocenianie roli Boga Ojca w ekonomii sakramentalnej, zbyt jednostronne, gdyż ograniczające się jedynie do Eucharystii, ujęcie znaczenia i skutków epiklezy czy też „nadprezentację” eklezjologii Kościoła lokalnego, ze szkodą dla perspektywy uniwersalnej. W tym miejscu można wyrazić jedynie żal, że Autor nie zdecydował się na umieszczenie osobnego rozdziału o charakterze krytyczno-oceniającym. Wprawdzie we Wstępie zapowiada, że takiego rozdziału nie będzie i swoją decyzję uzasadnia tym, że taka ocena będzie dokonywana na bieżąco w trakcie prowadzonych analiz, co też ma miejsce, ale w formie nie zawsze pełnej i nie zawsze adekwatnej. Nie wystarczy bowiem tylko oceniać merytoryczną wartość uzgodnienia, ale należy dostrzec jego „czasowo-kulturowy” kontekst, który w znacznym stopniu modyfikuje, to znaczy zazwyczaj podnosi jego wymowę i doniosłość, mimo że w warstwie słownej może budzić niedosyt. Wydaje się, że osobny rozdział pozwoliłby na sformułowanie bardziej całościowej oceny.

Sformułowane wyżej krytyczne uwagi nie umniejszają w żadnym stopniu znaczenia pracy M. Blazy. Jej właściwą rekomendacją niech będą słowa W. Hryniewicza OMI, który w Słowie wstępnym do recenzowanej książki napisał: „Otrzymaliśmy studium twórcze, krytyczne, skłaniające do myślenia. Jest ono znaczącym krokiem na drodze recepcji uzgodnień w dialogu katolicko-prawosławnym, także w Polsce” (s. 15).